

A86

4058 p

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

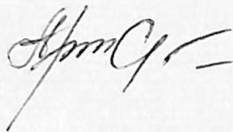
Артюшенко Оксана Миколаївна

УДК 1:316.3] : 159.95(= 161.2)(043.3)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ
ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2015

ІНБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Гарбар Галина Анатоліївна,
Миколаївська філія
Київського національного університету
культури і мистецтв,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін;

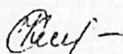
кандидат філософських наук
Червона Олеся Миколаївна,
Інститут вищої освіти НАПН України,
старший науковий співробітник.

Захист відбудеться «27» лютого 2015 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «27» січня 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П. Кивлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах сьогодення потужні процеси глобалізації та інформатизації рішуче трансформують соціокультурну дійсність, що актуалізує потребу філософської рефлексії феноменів, які допомагають людині укорінитися в реальності, а суспільству в цілому не згубити істинні цілі свого розвитку, не втратити своєї ідентичності. Без сумніву, таким феноменом є феномен ментального. Адже розквіт держави і нації є наслідком нелімітованого функціонування ментальної програми в усіх сферах буття народу, як на рівні індивідуальної самореалізації, так і на рівні колективної цілеспрямованої діяльності.

Потреби сучасного суспільства та української нації зобов'язують науковців та філософів активно долучатися до пошуку історично важливих відповідей на питання, а саме: позитивно чи негативно трансформується ментальність українського народу під впливом викликів сучасності? Якими є основні напрямки цієї трансформації? Як у сучасних умовах формуються погляди та бачення різних соціальних груп? Яких нових ознак набуває сучасна українська мова в процесі глобалізації? Яким є світогляд сучасного українця, чим він захоплюється, які його вподобання та пріоритети?...

Суперечності української ментальності, які посилюються на початку XXI століття, виділяють українців з-поміж багатьох інших етносів, а українську державу з-поміж інших держав. Тому, у зв'язку з потребою української держави посісти гідне місце серед міжнародної спільноти, – це становить актуальну проблему сучасного соціально-гуманітарного пізнання з виходом на праксіологічні аспекти.

Сучасна дійсність сприяє зміні цінностей, духовних переконань, почуттів, набутого досвіду, встановленої поведінки українського народу, а в цілому – української ментальності.

Ментальність українського народу на сьогоднішній день є важливим чинником розвитку українського суспільства, тому дослідивши її, ми зможемо краще пізнати сучасних українців, відкрити нові критерії їхнього мислення, поведінки, світобачення, а відтак здійснимо філософську антиципацію їх майбутнього.

На нашу думку, можливо простежити прояви трансформації рис ментальності у поведінці, у мовленні, у цінностях родинного життя. Для цього доречно зробити екскурс в минуле нашого народу, щоб провести паралель між рисами ментальності наших предків та рисами ментальності сучасного українця. Важливо також дослідити, які риси ментальності українці зберегли від своїх предків на сьогоднішній день, а які втратили.

Суперечність між практичною, а також теоретичною актуальністю проблеми трансформації української ментальності з одного боку та відсутністю ґрунтовних філософських досліджень цієї проблеми з іншого – обумовили вибір теми даного дослідження.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Термін «ментальність» вперше було започатковано Р. Емерсоном (1856). Проте розробка наукового дискурсу самого терміну «ментальність» та його залучення до широкого наукового обігу пов'язана із діяльністю французької історичної школи «Анналів» (М. Блок, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гофф, Л. Февр). Ментальність як колективну свідомість розглядали Л. Леві-Брюль та К. Леві-Строс, як колективне несвідоме – К. Юнг, Дж. Кембел, К. Керенбі, Е. Нойман. М. Гайдеггер розглядав проблему співвідношення позараціонального та ментальності, М. Фуко вважав ментальність такою, що визначає поведінку особистості та її досвід. З. Фрейд вказував, що власне життя людини не пояснює його ментальні форми.

Серед російських вчених слід назвати праці М. Бердяєва (проблема національного менталітету); А. Гуревича (розвиток ментальності у часі та його вплив на соціокультурні форми життя людства); Г. Гачева (проблема існування національного логосу); М. Барга, Ю. Безсмертного, Л. Пушкарьова. Онтологічні та психологічні засади ментальності розглядали В. Дубов та М. Холодна.

Практично всі видатні українські літератори та діячі культури у своїх працях розглядали проблему ментальності під різними кутами зору: М. Грушевський та М. Костомаров (проблема генези української ментальності); Д. Чижевський (теоретико-методологічні засади функціонування ментальності); М. Гоголь, П. Куліш та Т. Шевченко (осмислення національної ментальності засобами художньої творчості); Г. Сковорода та П. Юркевич (ментальність як вияв «божественної» сутності людини), В. Липинський та І. Франко (вплив ментальності на політичне життя суспільства).

Питання «ментальності» досліджували радянські вчені – це С. Арутюнян, А. Бурдіна, В. Келле, М. Ковальзон. Проблему ментальності досліджували й вчені діаспори, зокрема Д. Донцов, О. Кульчицький, Ю. Липа, І. Лисяк-Рудницький, І. Огієнко, Л. Чижевський. Серед українських вчених нашої доби значну увагу дослідженню ментальності приділяли А. Бичко, І. Бичко, В. Горський, В. Кас'ян, О. Киричук, В. Москалець, М. Попович, І. Старовойт, В. Храмова, В. Шинкарук, котрі досліджували ментальність, як чинник відродження та формування національної самосвідомості української нації; В. Андрущенко, Е. Макаренко, О. Семків, П. Сергієнко розглядали

сліввідношення політичної культури та теоритичних форм суспільної свідомості; лінгвістичні та культурологічні аспекти поняття «ментальність» досліджували І. Братко-Кутинський, Л. Ясницький; вплив ментальності на буттєві засади нації – Є. Бистрицький, В. Іванов, В. Пролєєв; в контексті типологізації архетипів української культури до проблеми української ментальності зверталися С. Кримський та Н. Хамітов; психологічні засади існування ментальності – О. Киричук, О. Кульчицький, М. Шлемкевич, В. Янів; проблему моделювання ментальності розглядав Ю. Канигін; М. Молчанов, О. Рудакевич – взаємовплив політичної культури і ментальності; І. Стадник – українську ментальність у контексті відродження національної духовності; етнічну ментальність досліджували В. Бебик, В. Васютинський, Р. Додонов, О. Донченко, М. Слюсаревський, Н. Яцук та інші. Також слід назвати українських вчених, які тією чи іншою мірою торкалися означеної проблематики – це В. Вашкевич, Е. Герасимова, В. Кремень, С. Крилова, В. Муляр, Т. Розова, А. Ярошенко. У часи незалежності нашої держави підвищену зацікавленість до проблематики ментальності викликають науки: філософія, культура, історія, політика, психологія.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана робота пов'язана із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 р.).

Метою дисертаційного дослідження є створення концепції процесу трансформації української ментальності та соціально-філософський аналіз його основних тенденцій в умовах викликів сучасності.

Відповідно до поставленої мети в дослідженні вирішуються наступні **завдання**:

- концептуалізувати поняття «ментальність» та «українська ментальність» в сучасному дискурсі;
- проаналізувати процес трансформації української ментальності в соціально-філософському дискурсі;
- з'ясувати сутність антропологічних засад трансформації української ментальності;

- виявити характерні риси української ментальності в контексті викликів сучасності — це глобалізація та інформатизація суспільства;

- дослідити родинні цінності як індикатор трансформації української ментальності;

- проаналізувати особливості розвитку суспільства в умовах трансформації української ментальності.

Об'єктом дослідження є українська ментальність.

Предметом дослідження виступає процес трансформації української ментальності за умов викликів сучасності.

Методи дослідження. Філософська методологія, яка використана у даному дослідженні, є системним поєднанням плюралістичного комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Застосування системного методу дозволило виявити характерні риси трансформації української ментальності у їх зв'язку і взаємозалежності. Людина та її мова, родина і суспільство аналізуються в межах єдиного процесу становлення та розвитку української ментальності. У дослідженні використано історичний і логічний методи у поєднанні із системним, що дозволило прослідкувати становлення поняття ментальності хронологічно. Соціально-філософський аналіз процесу трансформації української ментальності також ґрунтується на діалектичному методі, завдяки чому вдалося розглянути динаміку виникнення та зняття протиріч як всередині самих філософських позицій, проаналізованих в дисертації, так і у взаємодії між ними. Визначення основних тенденцій трансформації української ментальності в сучасних умовах глобалізації та інформатизації побудовано на компаративному методі, який дав можливість порівняти підходи різних вчених і наукових традицій (західної, вітчизняної). Останнє дозволило концептуалізувати поняття «ментальність» та «українська ментальність» в сучасному дискурсі. У дисертації використані також загальнонаукові методи теоретичного дослідження як аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, порівняння, класифікація.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у філософській концептуалізації проблеми трансформації української ментальності через визначення її основних тенденцій в контексті викликів сучасності: глобалізації та інформатизації суспільства.

Наукова новизна дисертації визначається такими положеннями:

вперше:

- концептуалізовано поняття «українська ментальність» в контексті її трансформації, під яким розуміється домінанта характеру, поведінки людини (соціальної групи, суспільства в цілому), яка, постаючи впродовж всього історичного часу на основі свідомих і несвідомих форм, має тенденцію до

трансформації, що диференціюється, зберігаючи деякі притаманні українській нації риси і, передаючи їх з покоління в покоління, водночас інтегрується, набуваючи нових ознак під впливом історичних, політичних, економічних обставин, які постійно змінюються;

– обґрунтовано два рівні знання про трансформацію української ментальності: теоретичний і концептуальний. Концептуальний рівень – це рівень філософського осмислення проблеми трансформації ментальності, яка постає у багатовимірних метатеоретичних моделях, що визначають основні «ідеї ментального», навколо яких розгортається «ментальний» простір і час. Теоретичний рівень – це рівень наукового осмислення проблеми трансформації ментальності в її суттєвих кількісних і якісних рисах. На даному рівні взаємодіють різні науки і наукові напрями, що породжують міждисциплінарність теоретичного рівня буття трансформації української ментальності, яку слід розуміти як цілісність;

– проаналізовано чинники та напрями трансформації української ментальності в контексті викликів сучасності, головними з яких є наслідування західних стандартів від західного стилю життя до святкування західних свят і побуту, домінування прагматичного світогляду, споживацьке ставлення до суспільства, інших людей та світу загалом;

– досліджено суспільні тенденції в контексті викликів сучасності трансформації української ментальності, посилення негативних рис української ментальності – це меншовартість, «сліпа довіра», інфантилізм, терплячість, спокійне споглядання, «комерційна» гостинність, хитрість, бездушність, неповага до себе та до інших, приниження, замкнена товариськість; відродження позитивних рис української ментальності – це патріотизм, гордість, співчуття, відкритість, мужність;

удосконалено:

– філософське тлумачення аксіологічних орієнтирів української родини, які постають як багаторівнева суперечлива система цінностей минулого, цінностей, що саморозгортаються в сучасності, та цінностей, що актуалізуються викликами майбутнього;

– місце і роль української мови в трансформаційних процесах української ментальності, а саме: інтенсифікація запозичення іншомовних слів при одночасному ігноруванні багатства лексики української мови, засилля суржику, вживання молоддю сленгу, поява оказіоналізмів, низька загальна культура мови;

– людиновимірні засади трансформації української ментальності: матеріальний характер «української мрії» сучасного українця, «привласнююче» ставлення до природи, активізація таких рис ментальності,

як заздрість, егоцентричність, «хатоскрайність», віра в чудо без докладання зусиль;

– у соціально-філософському аспекті наявність тенденції до збереження минулого в період глобалізації та інформатизації, хоча і в зміненому вигляді; через демографічні фактори, депопуляцію сільського населення, відбувається руйнування традиційного архетипу ментальності. В регіональному вимірі різноманіття «відтінків» ментальності має сприйматися як багатство і скарб України, а не як проблема, а тим паче підстава для поділу України;

отримало подальший розвиток:

– наукові уявлення про ментальність як міждисциплінарний феномен, що поєднує в собі результати наукового дискурсу різних наук: історії, соціології, економіки, державного управління у їх єдності та суперечливості;

– змістовні характеристики ретроспективного аналізу становлення наукових понять «ментальність», як глибинного рівня мислення, що не обмежується сферою раціонального і сягає в несвідоме та «менталітет», як сформованої системи елементів духовного життя і світогляду людини, що обумовлює форми поведінки, способи освоєння соціокультурної дійсності.

Теоретичне значення роботи полягає у здійсненні комплексного дослідження ментальності українського народу в контексті викликів глобалізації та інформатизації; відзначено значущість даної проблеми в умовах сьогодення. Визначені основні напрямки розвитку та трансформації ментальності сучасного українського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані при розробці державних документів з питань культури, а також стандартів вищої освіти з філософії, культурології; при розробці законодавчих та інших нормативно-правових актів, державних програм, концепцій, стратегій для забезпечення гуманітарної політики України.

Окрім того, матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у вищих навчальних закладах при викладанні навчальних дисциплін, таких як: «Соціальна філософія», «Філософія освіти», «Аксіологія освіти», «Педагогіка вищої школи». Концепція та зміст дисертації можуть стати основою для розробки спецкурсу «Трансформація української ментальності».

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на низці науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, а саме: «Сьомі юридичні читання. Культура і право на початку XXI століття» (м. Київ, травень 2011), «Інноваційні технології в дошкільній освіті: духовний розвиток дитини» (м. Київ, травень 2011),

«Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (м. Київ, м. Глухів, червень 2011), «Роль українознавства у вихованні національної свідомості та гідності нової генерації українців» (м. Київ, листопад 2011), «Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право» (м. Київ, березень 2012).

Публікації. Основні положення дисертації відображено в 5-ти публікаціях, з них: чотири статті у наукових фахових виданнях України, одна – у науковому іноземному виданні.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (270 позицій). Загальний обсяг дисертації – 191 сторінка, основна частина дисертації – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність дослідження, розкривається стан розробки проблеми у науковій літературі, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження та зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами, наводяться положення наукової новизни, що виносяться на захист, розкривається теоретична і практична цінність отриманих результатів, описується структура і обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження феномену української ментальності»** – розкрито сутність базових понять дисертації, показано міждисциплінарну природу феномену ментального та сформовано методологічний інструментарій даної роботи.

Підрозділ 1.1. «Ментальність як предмет соціально-філософського дослідження» присвячений аналізу ключового поняття «українська ментальність» в різних наукових дискурсах. Аналіз теоретико-методологічних засад дослідження феномену української ментальності показує, що концепт «ментальність» був предметом дослідження багатьох філософів та науковців різних галузей соціальних і гуманітарних наук. Більшість вчених інтерпретує ментальність як «душа», «характер народу», «колективна свідомість», «вдача». У розділі проаналізовано концепцію «менталітет» та «ментальність» різними філософськими школами. Важливою особливістю є перехід від суто наукового обігу концепції «ментальність» до його масового вжитку в публіцистиці, засобах масової інформації, і, навіть, в побуті. Ця «популяризація» терміну мала як негативні, так і позитивні наслідки: з одного боку відбулось «розмивання» суті терміну, зростає кількість суперечливих тлумачень, а з іншого – сприяла приверненню додаткової уваги

дослідників різних галузей, що дозволило більш об'ємно побачити сутність досліджуваного феномену, вивчити його більш комплексно, використовуючи міждисциплінарний методологічний інструментарій. На основі зробленого аналізу соціально-філософського дослідження нами презентована власна концепція «українська ментальність».

Підрозділ 1.2. «Методологічні основи дослідження трансформації української ментальності» присвячений аналізу методів та дослідницьких вимірів, що максимально об'єктивно відображують феномен ментального в його трансформації. Показано, що українська ментальність з часом зазнає неминучої трансформації, сучасний етап якої пов'язаний із такими викликами сучасності як глобалізація та інформатизація.

Обґрунтовано, що українська ментальність трансформується у багатьох вимірах, найбільш важливими серед яких є:

по-перше, *географічний вимір*, коли місце проживання, а саме: природа, клімат є чинниками формування ментальності українського народу, а їх зміни під впливом глобальної екологічної кризи є чинниками зміни ментальності;

по-друге, *історичний вимір*, коли український народ, перебуваючи під впливом інших держав, зберігав риси притаманні лише йому, не асимілюючись із іншим етносом, проте розвивався і змінювався з ходом історичного часу;

по-третє, *соціально-економічний вимір*, який зумовлює розвиток суспільства обставинами сьогодення, де ринкові взаємини, комерціалізація, «доларизація» культури і освіти не можуть в довгостроковій перспективі не позначитись на трансформації ментальності;

по-четверте, *вимір родинно-сімейний*, який забезпечує, з одного боку, передачу родинних надбань та сімейних традицій наступним поколінням і, водночас, є джерелом уповільнення адаптації молоді людини до умов сьогодення, де орієнтація на досвід старшого покоління вже не гарантує життєвого успіху за нових умов;

по-п'яте, *культурний вимір*, коли здійснюється вплив на суспільство засобами мистецтва, художньої літератури, народної творчості, що з неминучістю змінює вектори розгортання сучасної ментальності, виражаючи плюральність думок, смаків, викликаючи конфлікт художньо-естетичних традицій та інновацій;

по-шосте, *філософський вимір*, адже саме завдяки філософським подходам можливо цілісно пояснити процес трансформації української ментальності та актуальних тенденцій цього процесу;

по-сьоме, *освітянський вимір*, бо саме освіта, відіграючи значну роль у формуванні особистості, сприяє інтегративним процесам у суспільстві.

створюючи «добропорядних» громадян на основі компромісу між потребами людини, вимогами суспільства та його інституцій до людини з освітою і можливостями реальної системи освіти задовольнити потреби і перших, і других.

У другому розділі «Філософський аналіз трансформації української ментальності в умовах викликів сучасності» – аналізуються історико-філософські, антропологічні та аксіологічні засади трансформації української ментальності.

Підрозділ 2.1. «Соціально-філософський дискурс трансформації української ментальності» присвячений аналізу процесу трансформації української ментальності в основних площинах: географічній, історичній та суспільній.

Саме остання зумовлює появу трансформаційних процесів багатьох факторів в житті сучасного українського народу. Трансформація української ментальності зумовлена як зовнішніми чинниками – це впливом країн Заходу, технічними винаходами, кіберзлочинами, сепаратизмом, екологією та міждержавним інформаційним простором, так і внутрішніми – корупцією, злочинністю, безробіттям, низькою оплатою праці, соціальною незахищеністю, війною на сході України, анексією Криму, засобами масової інформації, частою зміною державної влади, засобами масової інформації, учбовими закладами, родиною, церквою, народним фольклором, традиціями, звичаями та обрядами, мистецтвом, художньою творчістю, шоу-бізнесом, модою тощо.

Обґрунтована потреба цілісного вивчення тенденцій трансформації української ментальності з огляду на її міждисциплінарну природу. Виклики сучасності, глобалізація та інформатизація, які стрімко проникають у всі сфери життя українського народу, вносять певні зрушення, не залишаючи нікого осторонь технічного прогресу. Показано, що архетипи минулого українського народу такі, як: «Богиня-Матір», «кордоцентризм» є присутніми в ментальності сучасного українця. Трансформації, які відбуваються в суспільстві, дуже швидко відбиваються на підростаючому поколінні, адже молодь захоплюється всіма новаціями, які йдуть на терени української держави із технічно розвинутих країн.

Показано, що наразі є відчутною тенденція до трансформації сучасної української мови. Саме в мові розкривається культура кожного народу, його свідомість. Дедалі частіше у мовленні сучасного українця вживаються іншомовні слова та словосполучення, дедалі більше з'являється вивісок на іноземних мовах на вулицях українських міст. З появою сучасної техніки молодь апелює до комп'ютерного жаргону, сленгу. Такі сумні тенденції

підтримуються засобами масової інформації, які мають колосальний вплив на сучасне суспільство. Зрозуміло, що тенденція до появи іноземних (переважно англійських) слів в українській мові та вживання суржика є вкрай небезпечною, адже суспільство, за таких обставин, стверджується не як нація свідомо налаштованих українців, а як обеззброєне плем'я, яке гониться за мамонтом. Ми простежили, що виклики сучасності не викоринили повністю в українського народу використання прикмет, скоромовок, фразеологічних виразів, які застосовували в своєму мовленні пращури українського народу.

Підрозділ 2.2. «Антропологічні виміри трансформації української ментальності» присвячений обґрунтуванню людиновимірних засад означеної проблеми. Певні тенденції до трансформації відбуваються і щодо світогляду сучасного українця. Безпосередньо, формуючись на засадах духовної спадщини українського народу протягом століть, в ХХІ столітті він зазнає значних модифікацій. Сучасний український народ живе в єдності з технічними винаходами, ринковими відносинами, тому й отримує за свої діяння різні психічні хвороби, постійні стреси та розлади.

Окремо взятому українцю важко вистояти в боротьбі проти викликів сучасності, але цілий народ зможе побороти страхи та розгубленість перед ще одним етапом розвитку людства. Вже набуті символи української ментальності, козацький та селянський, доповнені символами сучасності – технічним та інформаційним. Виклики сучасності формують людину-глобальну у всіх значеннях цього слова, однак в центрі є і залишається економічна глобалізація.

Сучасний українець мимоволі стає заручником нових обставин, чинників, які формують його жорстоким, безсердечним, загалом інгібують людяність як сутність людини, риси ментальності українця набувають забарвлень та відтінків макевіалізму. Українець, який всьому світові відомий такими рисами як щирість, гостинність, наразі втрачає ці риси. Виклики сучасності зумовили появу нових, *переважно негативних* рис ментальності українського народу, а в деяких ситуаціях скорегували вже століттями сформовані. Очевидно, що в умовах викликів сучасності формується «людина-клон», яка буде думати, жити, діяти за вказівками ззовні. На прикладі однієї людини це непомітно, але в масштабі всього суспільства видно неозброєним оком, бо реалії сучасного життя намагаються розчинити суспільство в одноманітну масу.

У третьому розділі «**Основні чинники та напрями трансформації української ментальності**» – аргументовано показані тенденції, що супроводжують трансформаційні процеси в ментальності українців як на рівні родини, так і суспільства.

Підрозділ 3.1. «Глобалізація та інформатизація суспільства як виклики традиційній українській ментальності» присвячений артикуляції викликів, що постають перед українцями на початку ХХІ ст. Доведено, що глобалізація – це дійсно складний та суперечливий процес, про це говорить і той факт, що визначення самого терміну «глобалізація» багатьма вченими, як вітчизняними, так і зарубіжними, – неоднозначне, містить різне тлумачення, яке було сформоване в залежності від отриманих знань та досвіду, спостережень та розвитку тієї країни, в якій перебував чи проживав даний вчений.

Встановлено, що процес глобалізації є ще незавершеним історичним процесом, невідомо до яких наслідків він може привести. Українці, за таких обставин, мають не кидатися в крайнощі, бути самими собою, не забути своїх культурних надбань і вчасно передати їх своїм нащадкам. Проникаючи в усі сфери повсякденного життя українців, виклики сучасності, глобалізація та інформатизація, з кожним днем набирають все більших і більших обертів у специфічних формах з важкопрогнозованими наслідками.

Українське суспільство входить в потужний інформаційний простір ще більш невідготуваним, ніж європейське чи американське. Людство в цілому залежить від технічних винаходів, від маси інформації. Сучасна людина не мислить свого подальшого існування без винаходів сучасності, тому сучасному українцю легше знайти потрібну інформацію в Інтернеті, ніж відвідати бібліотеку, простіше скористатися мобільним телефоном, ніж зустрічатися наживо. Є безліч зафіксованих фактів випадків, коли молоді люди стали жертвами при спілкуванні з комп'ютером. Принциповим висновком є те, що існування й розвиток Інтернету в наш час пройшло точку «неповернення» і не залежить від волі людини, його творця. Ні скасувати, ні заборонити, ні елімінувати Інтернет не під силу жодному національному уряду, ні ООН, ні іншій організації. Відтак, інформаційні процеси та глобалізація приносять серйозні випробування як окремо кожній людині, так і всьому суспільству, а отже і трансформують українську ментальність.

Підрозділ 3.2. «Родинні цінності як індикатор трансформації української ментальності» присвячений аналізу родинного життя і його змін під впливом означених вище тенденцій. Встановлено, що сучасна українська родина швидко адаптується до способів функціонування характерних для Заходу, що має суперечливі наслідки. З однієї сторони ця тенденція виглядає прогресивною, тому що з'являються нові знання, навички, вміння, швидкість адаптації, але з іншої – це перехід до нового стану людської природи, справжні наслідки якого ще ніким не вивчені достеменно. Родина, пов'язуючи себе з технічними процесами, різноманітною інформацією, втрачає

традиційність виховання, а відтак її члени стають замкнуті, пасивні, позбавлені чуттєвості. Така родина часто розпадається, про що свідчить статистика розлучень. Члени родини демонструють ознаки психологічної нестійкості, зростає конфліктність в родині.

Ментальність українського народу здавна формувалася в родині, саме родина була носієм духовних цінностей, багажем знань і досвіду для підростаючої дитини. Саме в родині з давніх-давен закладалися основи моралі, трудових навичок; наразі сучасне молоде покоління позбавлене цих засад виховання. На даний момент ми спостерігаємо тенденцію до трансформації родинного виховання, що особливо небезпечно, адже саме на його ґрунті формується ментальність українського народу. Часто українська сучасна сім'я виховує своїх дітей не на традиційних принципах моралі, духовності, а на іноземних ідеалах та героях.

Сучасні українські родини рідко звертаються до традицій свого народу. Звичай та обряди вже втратили свій першочерговий зміст, залишилась тільки форма самого дійства, безсумнівно, первинна сакральність втрачена. Західні свята стали частиною повноцінного життя сучасного українця.

Підрозділ 3.3. «Суспільство в умовах трансформації української ментальності» присвячений аналізу сучасного українського суспільства в контексті викликів сучасності глобалізації та інформатизації.

Всі члени українського суспільства, як механізм годинника, задіяні в складному глобалізаційному процесі. Кожен українець, незалежно від того, яку посаду займає, який має соціальний статус, змушений враховувати у своїй життєдіяльності трансформації, які несуть в собі глобалізація та інформатизація. Тенденція спрямована на корекцію поведінки, на примусовий відхід від встановлених канонів традицій. Є підстави ствердно сказати, що темпи інформаційних технологій, які проникли в життя українців і, по суті, ставши їхньою частиною, сформували технократичну ауру в свідомості українського суспільства.

Проаналізовано прошарки суспільства – це еліта, інтелігенція, молодь. Саме молодь є прогресивною ланкою сучасного суспільства, є в центрі політичних подій, яка здатна на радикальні дії, якій небайдужа доля країни. Сьогоднішня молодь зробила свій вибір у бік європейського розвитку, вона є рушійною силою у розбудові своєї держави і не може бути аутсайдером при нинішніх умовах розвитку суспільства. Роль інтелігенції на сьогоднішній день полягає в консолідації українського суспільства, збереженні його духовних цінностей.

Відомі науковці як вітчизняні, так і зарубіжні, застерігають людство бути обережними при виборі своїх інтересів, вподобань, смаків, бо як позитивне,

так і негативне несе в собі нова ера людства, проте людство не дослухається до їх думки. Ідеальне, за суттю своєю недосяжне, воно як горизонт, що віддаляється по мірі руху до нього. Виклики сучасності наразі ставлять перед українським суспільством чергове завдання – розвиватися дуже швидко та вміти знайти в цьому процесі корисне і позитивне для себе. В іншому випадку забезпечити всебічний і продуктивний розвиток своєї держави виглядає марною справою. За даних умов потрібно бути вкрай обачливими, а надто молоді, яка своєю наївною душею тягнеться до всього нового та «крикливого». На сьогоднішній день держава має приділяти значну увагу вихованню підростаючого покоління, щоб убезпечити його від надлишкового впливу Заходу. В даній ситуації потрібно звернутися до давніх звичаїв та традицій українського народу, на яких він сам виховувався і розвивався, адже саме вони є прадавніми носіями духовних цінностей, які були сформовані на засадах щирості, душевності, гуманності і любові до батьків.

ВИСНОВКИ

Відповідно до визначених завдань дослідження можна виокремити такі загальні висновки.

1. Українська ментальність сьогодні не може не зазнавати трансформацій, залишаючись при цьому онтологічно українською. Соціокультурна реальність України XXI століття є принципово іншою, ніж це було в попередні періоди історії. Українська ментальність формувалася впродовж всього існування українського народу, вона відображала бачення світу українського народу на кожному етапі його життя та розвитку, проте нині розглядати її як щось стале і незмінне ми вже не можемо.

Нами концептуалізовано поняття «українська ментальність», показано, що вона притаманна українцям в процесі спільного проживання протягом історичного часу, віддзеркалюючи світобачення на певному етапі розвитку суспільства. Вважаємо, що *українська ментальність* – це домінанта характеру, поведінки людини (соціальної групи, суспільства в цілому), яка, постаючи впродовж всього історичного часу на основі свідомих і несвідомих форм, має тенденцію до трансформації, що диференціюється, зберігаючи деякі притаманні українській нації риси і, передаючи їх з покоління в покоління, водночас інтегрується, набуваючи нових ознак під впливом історичних, політичних, економічних обставин, які постійно змінюються.

2. Українська ментальність впродовж усього розвитку української нації від часів її становлення до сьогоднішніх днів зазнавала постійних змін, вона

не могла не трансформуватися, адже відбулося безліч політичних, економічних, культурних та релігійних подій, що з неминучістю змінювали координатну сітку українського історичного простору. Соціально-економічні чинники, як внутрішні, так і зовнішні, відіграють вирішальну роль у формуванні української ментальності.

Ментальність розкривається в мові, саме мова формує бачення світу людини, нації. Мова і ментальність взаємодіють як форма і зміст людської культури в найширшому тлумаченні. У мові виявляється ментальність, яка, в свою чергу, актуалізує буття мови, робить необхідним існування окремої мови для буття окремої ментальності. Сучасні тенденції характеризують стан української мови – це інтенсифікація запозичення іншомовних слів при одночасному ігноруванні багатства лексики української мови, засилля суржику, вживання молоддю сленгу, поява оказіоналізмів, низька загальна культура мови. Наразі втрачається її мелодика та краса. Не потрібно забувати, що мова – це пласт духовного життя народу.

3. У межах розгляду антропологічних вимірів української ментальності показано трансформацію «української мрії» сучасного українця. Від мрійливості, як стану душі, як процесу, що протікав в своєрідній «трайливій» формі, до мрії як результату, що позбавлений романтичного характеру. Українська мрія сучасного українця – це ціль, яку намагаються досягнути будь-яким шляхом. Вона набула іншого змісту, опредметнилась, стала конкретнішою, прагматичнішою.

Трансформувалося ставлення до природи сучасного українця. Воно стало більш споживацьким. Від поетичного обриса, від спокійного споглядання краси природи не залишилося ані сліду. Під впливом ринкових трансформацій кожен українець хоче привласнити собі те, що є суспільним надбанням. Природа не може належати одній людині, адже споживацьке ставлення до неї вже показало свою нежиттєздатність через екологічні кризи та катастрофи.

4. Український народ здавна відзначався такими якостями, як хазяйновитість, волелюбність, толерантність, мудрість. У контексті викликів сучасності активізувалися негативні риси сучасних українців. Це вміння обіцяти, але не виконувати обіцяне, беззастережна віра в «чудо» (поліпшення ситуації без докладання зусиль), пасивність, що межує з черствістю і декларативним співчуттям, заздрість, меншовартість, «сліпа довіра», інфантилізм, терплячість, спокійне споглядання, хитрість, бездушність, неповага до себе та до інших, замкнена товарицькість, «хатоскрайність», хвалькуватість, «комерційна» гостинність. Вирази на кшталт «сам собі пан», «брат мій, а хліб їж свій», «моя хата скраю – я нічого не знаю» залишилися у

світогляді сучасного українця. Євромайдан, анексія Криму, антитерористична операція на сході України – події, що випали на долю української держави, спричинили відродження деяких рис позитивного характеру української ментальності, а саме: патріотизм, гордість, співчуття, відкритість, мужність, рішучість.

5. Ментальність українського суспільства на сьогоднішній день, в контексті викликів сучасності глобалізації та інформатизації, набирає нового забарвлення, нового колориту, трансформується під впливом обставин глобального сьогодення. Під натиском викликів кінця ХХ-го початку ХХІ-го століть старше покоління українців, загартоване радянськими принципами, втратило шанс себе змінити, можливо і не могло цього зробити. Суперечності першого десятиліття незалежності змістили вбік проблеми трансформації ментальності національно-культурного відродження, гуманітарного розвитку, натомість в центр суспільної уваги потрапили соціально-економічні проблеми. Молодше покоління, за таких обставин, з одного боку не встигло отримати радянську освіту і виховання, набути цінностей минулої епохи, а з іншого – не мало достатньо часу напрацювати і самоствердити власні цінності. Потрібні роки та цілеспрямована копітка робота для того, щоб українці по-новому подивилися на всі аспекти свого розвитку і активно включилися в процес новітнього розвитку своєї, омріяної пращурами, держави.

Родинні цінності сучасного українця демонструють трансформації убік наслідування західних стандартів, сповідування їхньої культури. Через виклики сучасності родина все більше демонструє відхилення від традиційного виховання дітей. Виховання сучасної дитини розпочинається не з книжки, а з комп'ютера, не звертаються сучасні українці і до витоків минулого виховання своїх пращурів. Між батьками і дітьми сьогодні стирається кордон шанобливого ставлення, звернення на Ви та поваги. Сучасна жінка, створюючи кар'єру, вже не може більше уваги приділяти своїй дитині, тому і виховується майбутнє покоління бездушних та безсердечних людей, що, в свою чергу, не може не позначитись на трансформації української ментальності.

Руйнується піраміда століттями виплеканої родинної педагогіки. Потужні інформаційні потоки та глобалізаційні виклики – це випробування сучасній родині, поряд з новими винаходами, новими знаннями та інформацією, потрібно продемонструвати вміння вберегти традиційність родинного виховання. Родинне виховання відіграє важливу роль у формуванні української ментальності. Діяльність та відпочинок сучасної людини, її інтереси, захоплення, обряди, звичаї, традиції українського народу – це лише окремі елементи загальної мозаїки української ментальності.

6. Завдяки фольклору та народній творчості, ми сьогодні можемо простежити українську ментальність на її ретроспективі, побачити чим жив наш народ, які були його захоплення та вподобання. Пращури українців унікальні своєю історією, бо стільки переживши і вистраждавши, вони зуміли зберегти духовні цінності, зуміли виховати підрастаюче покоління на засадах мудрості, трудової діяльності, шанобливого ставлення до старших. Прикро констатувати, але в добу глобалізації та інформатизації суспільства ці складові української ментальності поступово втрачають свій першочерговий зміст. Тенденція звернення до минулого в період глобалізації та інформатизації суспільства, а саме: зацікавленість до обрядів, звичаїв, свят зберігається, хоча і в зміненому вигляді. Через демографічні фактори наразі зменшується населення української держави, а надто сільське, що руйнує «сільський» традиційний тип ментальності. Регіональне різноманіття «відтінків» ментальності українського народу має сприйматися як багатство і скарб України, а не як проблема, а тим паче підстава для процесів федералізації.

У сучасних українців спостерігається тенденція до наслідування у всьому західних стандартів: від методів ведення справ (бізнесу) і способів дозвілля, побуту (євроремонтів, стилю одягу) до традицій відзначати західні свята (Хелловін, День Святого Валентина) тощо.

Перед українським суспільством, перед кожною людиною української нації постає величезне завдання: не розчинитися в глобалізованій масі, де все є однотипним та одноманітним. У даному випадку важливо, щоб кожен член українського суспільства не забував з якого він діда-прадіда та звідки його пращури. Особлива увага має приділятися молоді, яка дуже швидко реагує на всі нововведення. Українці мають навчитися використовувати нові технічні засоби в своєму повсякденному житті, а не створювати навколо них міф, який руйнує їхнє життя. Все запозичене має втілюватися в життя сучасного українця з метою ефективності у розбудові української держави.

Виклики сучасності диктують українському народові свої закони, а він, не думаючи про наслідки, починає їм підкорятися.

Незважаючи на процеси інформатизації та глобалізації, українці, як нація, залишаються нею бути. Українці залишаються нацією завдяки знанням та досвіду своїх предків. Предки українського народу зуміли пронести через століття українську ідентичність. Сучасні українці мають передати всі свої надбання майбутнім поколінням. Сьогодні вони звертаються до пам'яті минулого: вшановують героїв Крутів, відбудовують гетьманську столицю Батурин, бо все це – українська історія, про яку мають знати і пам'ятати майбутні українці, бо вони того варті.

Українська ментальність формувалась за умов далеких від ідеальних, вона зберігає припущення і кривди минулих століть. Це лише загартувало українців, зробило їх сильнішими, мудрішими. Український народ є носієм і будівельником сучасної ментальності, адже українське суспільство проходить ще один етап свого розвитку. Яким воно постане під впливом цих чинників та які риси ментальності сформується, залежить від самого народу, від його свідомості, вміння критично реагувати на «буфонаду» глобалізованого світу і, разом з тим, йти в ногу з розвинутими країнами інформаційного простору, не стаючи на шлях маргінесу та аутсайдерства. Проте завжди в усі історичні епохи українці залишалися самими собою – людьми духовними та софійними. Вони гідно витримали історичні виклики в минулому, тому вони з гідністю витримують виклики майбутнього.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені у таких публікаціях.**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Артюшенко О. Виховання як чинник відтворення ментальності підростаючого покоління / О. Артюшенко // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – К.: Вид-во «Педагогічна преса». – 2011. – № 1. – С. 120-125.
2. Артюшенко О. Трансформація свят українського суспільства під впливом процесів глобалізації / О. Артюшенко // Вісник інституту розвитку дитини. – 2012. – № 20. – С. 5-9.
3. Артюшенко О. Сучасні риси української ментальності / О. Артюшенко // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2012. – Випуск 60(№ 5). – С. 446-449.
4. Артюшенко О. Аналіз поняття ментальності у науковому та філософському дискурсах / О. Артюшенко // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2014. – Випуск 81(№ 2). – С. 191-195.

Стаття у науковому закордонному виданні:

5. Артюшенко О. Украинская ментальность: связь с прошлым и взгляд в будущее / О. Артюшенко // GƏNC ALİMLƏRİN ƏSƏRLƏRİ Труды молодых ученых. – Баку. – 2014. – № 11. – С. 41-45.

АНОТАЦІЇ

Артюшенко О.М. Трансформація української ментальності в контексті викликів сучасності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячено філософському аналізу процесу трансформації української ментальності в контексті викликів сучасності глобалізації та інформатизації. Концептуалізовано поняття «українська ментальність». Обґрунтовано два рівні знання про трансформацію української ментальності. Окреслено філософські виміри цього феномену як соціокультурного явища, досліджено його антропологічні та аксіологічні орієнтири.

Розкрито тенденцію до збереження минулого в період глобалізації та інформатизації, але у зміненому вигляді. Розкрито місце і роль української мови в трансформаційних процесах української ментальності, досліджено стан сучасної української мови: запозичення іншомовних слів, поява сленгу. Показано матеріальний характер мрії сучасного українця.

Проаналізовано чинники та напрями трансформації української ментальності в умовах глобалізації та інформатизації суспільства; особливості розвитку суспільства; посилення негативних рис української ментальності, а саме: меншовартість, «сліпа довіра», інфантилізм, терпіння, спокійне споглядання, «комерційна» гостинність, хитрість, бездушність, неповага до себе та до інших, приниження, замкнутість; відродження позитивних рис: патріотизму, мужності, рішучості. Досліджено родинні цінності в контексті викликів сучасності.

Ключові слова: українська ментальність, трансформація української ментальності, риси української ментальності, мова, родина, глобалізація, інформатизація суспільства.

Артюшенко О.Н. Трансформация украинской ментальности в контексте вызовов современности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2015.

Диссертационное исследование посвящено философскому анализу процессу трансформации украинской ментальности в контексте вызовов современности глобализации и информатизации. Доказано, что ментальность украинского народа постепенно подвергается изменениям, принимая различные процессы каждой эпохи развития человечества.

Концептуализовано понятие «украинская ментальность». Обоснованы два уровня знания о трансформации украинской ментальности. Определены философские аспекты этого феномена как социокультурного явления, исследованы его антропологические и аксиологические ориентиры.

Показано наличие тенденции к обращению в прошлое в период глобализации и информатизации, а именно: заинтересованность современных украинцев обрядами, обычаями, хотя и в измененном виде. Через демографические факторы уменьшается сельское население страны, что приводит к разрушению традиционного архетипа украинской ментальности. В региональном измерении многообразия «оттенков» ментальности украинского народа должно восприниматься как богатство и сокровище Украины, а не как проблема, а тем более основание для разделения Украины.

Раскрыто место и роль украинского языка в трансформационных процессах украинской ментальности, исследовано состояние современного украинского языка: заимствование иностранных слов, появление сленга. Показано материальный характер мечты современного украинца. Проанализированы факторы и направления трансформации украинской ментальности в условиях глобализации и информатизации общества; особенности развития общества; усиление негативных черт украинской ментальности – это неполноценность, «слепое доверие», инфантилизм, терпение, спокойное созерцание, индивидуализм, «коммерческое» гостеприимство, хитрость, бездушие, неуважение к себе и к другим, унижение, замкнутость; возрождение позитивных черт – это патриотизм, мужество, решительность. Исследованы семейные ценности в контексте вызовов современности. Родственные ценности современных украинцев демонстрируют трансформации в сторону наследования западных стандартов, исповедование их культуры.

Проанализировано слои общества – это элита, интеллигенция, молодежь. Современная молодежь является прогрессивным звеном общества, которой небезразлична судьба страны. Роль интеллигенции на сегодняшний день заключается в том, чтобы консолидировать украинское общество, сохранить его духовные ценности.

Ключевые слова: украинская ментальность, трансформация украинской ментальности, черты украинской ментальности, язык, семья, глобализация, информатизация общества.

Artyushenko O.M. Transformation of Ukrainian mentality in the context of contemporary challenges. – Manuscript.

The thesis for candidate's degree in Philosophy in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kiev, 2015.

Dissertation is devoted to the philosophical analysis of the transformation of Ukrainian mentality in the context of modern challenges globalization and informatization. The concept «Ukrainian mentality» is substantiated. Two levels of knowledge about the transformation of Ukrainian mentality are grounded. The philosophical aspects of this phenomenon as a sociocultural phenomenon are determined, anthropological and axiological landmarks are studied.

The tendency to preserve the past in the period of globalization and informatization is showed, but in a modified form. The place and role of Ukrainian language in the transformational processes of Ukrainian mentality are revealed, the state of modern Ukrainian language is investigated. The material nature of dream of modern Ukrainian is showed.

Factors and directions of the transformation of Ukrainian mentality in the context of globalization and informatization of society, characteristics of development of society, strengthening of negative features of Ukrainian mentality, such as: inferiority, «blind trust», infantilism, patience, quiet contemplation, commercial hospitality, cunning, callousness, humiliation; revival of positive features, such as: patriotism, courage, decision are analysed. Family values in the context of contemporary challenges are studied.

Keywords: Ukrainian mentality, transformation of Ukrainian mentality, features of Ukrainian mentality, language, family, globalization, informatization of society.

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100304399

Підписано до друку 26.01.15. Формат 60×84_{1/16}.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Наклад 100 пр. Зам. № 11

ДП "Видавничий дім "Персонал"
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП "Видавничий дім "Персонал"

